

Wat zit er in de linzensoep?

Pastoraat en psychotherapie

R.Ruard Ganzevoort

Psyche en Geloof 9/2 (1998), 68-82.

SAMENVATTING:

WAT ZIT ER IN DE LINZENSOEP? PASTORAAT EN PSYCHOTHERAPIE

De verhouding tussen pastoraat en psychotherapie is in de afgelopen eeuw door spanning gekenmerkt geweest. In de meer open verstandhouding die vandaag de dag mogelijk lijkt is het nodig om het eigene van beide disciplines helder te onderscheiden. Waterdicht kan dat niet, maar wel kan meer van het eigene worden omschreven en verdiept. Voor het pastoraat kan dit liggen in de inhoud, de context, het perspectief en de methode van de hulpverlening. Alleen met een verdiepte eigen identiteit kan naar integratie en coöperatie worden gestreefd. Met waardering voor en gebruikmaking van tal van psychologische inzichten zal het pastoraat een meer theologische invulling moeten krijgen. Die kan onder meer gevonden worden in het model van de gelijkenis.

SUMMARY: LENTIL-SOUP. PASTORAL CARE AND PSYCHOTHERAPY.

The relation between pastoral care and psychotherapy in the last century has been characterized by tension. In the more open communication of our days, it is necessary to discern clearly the specifics of both disciplines. It is not possible to create a complete watershed, but the characteristic properties should be strengthened and deepened. Pastoral care can be distinguished from psychotherapy in the dimensions of content, context, perspective and method. When this specific identity of pastoral care is strengthened, integration and cooperation with other helping disciplines becomes possible. Valuing and using many psychological insights, pastoral care should be elaborated in a theological way. The parable can serve as a model for pastoral care.

1 INLEIDING

Wie zijn eerstgeboorterecht verkocht heeft moet niet zeuren. Dat is een bijbelse les, maar het is ook wel een beetje van toepassing op de verhouding tussen pastorale en psychologische hulpverlening. Toch is dat de achtergrond van dit artikel. Ik kom een beetje zeuren om het eerstgeboorterecht van het pastoraat. Ik kom kloppen op de deur van de jongere broer (of zus), en ik kom aandacht vragen voor de eigen plaats, mogelijkheden en bestaansrecht van het pastoraat. Ik wil daartoe drie stappen zetten. In de eerste plaats wil ik enkele punten ophalen uit de geschiedenis van de verhouding

tussen pastorale en psychologische hulpverlening. In de tweede plaats wil ik aandacht geven aan het eigene van wat pastoraat nu eigenlijk is, en tenslotte wil ik ingaan op theologische vragen die te maken hebben met de plaats die God heeft in zowel pastoraat als psychologie.

2 GESCHIEDENIS VAN DE RELATIE

Psychology has had a long past, but only a brief history. Met dit klassieke citaat van Ebbinghaus uit 1908 wordt regelmatig verwezen naar de recente opkomst van een meer specifieke psychologische invalshoek en naar een van oudsher bestaande aandacht voor en denken over de ziel, de geest, de mens. De recente opkomst heeft echter een belangrijke invloed gehad ook op de plaats van het pastoraat.

In de afgelopen eeuw is het pastoraat ingrijpend veranderd. De belangrijkste oorzaken daarvan liggen in de veranderde samenleving, en in de opkomst van andere vormen van hulpverlening. Oorspronkelijk waren er nauwe banden tussen hulpverlening en geloof, of het nu ging om maatschappelijke dienstverlening en diaconaat, medische zorg en priesterlijke dienst, of psychische begeleiding en pastoraat (waaronder de biecht). Deze verbindingen zijn stuk voor stuk onder druk komen te staan van de toe te juichen professionalisering van overheidsdiensten, de toegenomen deskundigheid van artsen en verplegers / verpleegsters, en de geheel nieuwe ontwikkeling van psychologie en psychotherapie

In eerste instantie leidde dat tot een afname van de rol van de kerk en het pastoraat. Ondanks verwoede pogingen om het tij te keren werd de taak van het pastoraat teruggebracht tot geestelijke bijstand, en feitelijk was het enige onderwerp waar de pastor zich mee bezig te houden had het geloofsaspect. In tweede instantie leidde deze ontwikkeling tot een nieuwe professionalisering van het pastoraat, waarbij met wisselend succes en waardering de inbreng van met name de psychologie werd toegepast in de pastorale opleiding. Daarbij ontstonden al snel extremen, van een bijna totale afwijzing van de psychologie enerzijds (bijvoorbeeld Adams 1982, Barrett & De Vriese 1986, enzovoorts) tot een totale uitlevering aan de psychologie anderzijds (dat risico loopt bijvoorbeeld Lindijer (1984), maar paradoxaal genoeg laten ook Adams en Barrett & De Vriese zich in hun afwijzing tegelijk naïef en/of impliciet meeslepen door bepaalde psychologische stromingen). De integratie tussen theologie en psychologie is een moeizaam gebeuren door de verschillende perspectieven en taalvelden, maar de vraag komt onherroepelijk aan de orde in de professionalisering van het pastoraat.

Vanuit de pastorale wetenschap zijn verschillende benaderingen en motieven in de integratie aangegeven. Vanouds is er het ancilla-motief, waar de sociale wetenschappen een hulpje zijn voor de theologie, een motief dat tegenwoordig veelal wordt afgewezen. In verschillende gevallen wordt dan ook als aanvulling een kritisch motief genoemd, namelijk dat van de 'Fremdprophetie', wat inhoudt dat er van buiten af (in dit geval vanuit de sociale wetenschappen) waarheden worden aangedragen waarmee de theologie te rekenen heeft. Tenslotte is er sprake van een correlatiemotief ('coöperatie' of 'convergente opties'), waarin de samenwerking is gebaseerd op een veronderstelling van neutrale basale ontologie en antropologie (Bakker & Ganzevoort 1994). Of die neutrale basis te gevonden kan worden is overigens de vraag. In toenemende mate wordt ingezien dat iedere mensvisie bepaald wordt door het perspectief waarin je de zaken bekijkt (Browning 1987). In het integratie-vraagstuk

worden door Vellenga (1996) drie hoofdvormen onderscheiden: concurrentie (uitgaande van gelijkheid in object en wijze van benadering, verschillend in waardering), differentiatie (uitgaande van verschil in object en wijze van benadering) en coöperatie (uitgaande van gelijkheid in object en verschil in wijze van benadering).

De pastorale arbeid en de wetenschappelijke doordenking daarvan heeft zo in de afgelopen eeuw steeds meer in het teken gestaan van de verhouding tot de psychologie. De psychologie van haar kant heeft in de eerste helft van deze eeuw een eigen plaats verworven tegenover het pastoraat, is vervolgens onafhankelijk geworden, en lijkt in de laatste jaren in toenemende mate open te staan voor de mogelijkheden die geloof, levensbeschouwing en pastoraat zouden kunnen bieden. Dat laatste mag blijken uit de aandacht die bijvoorbeeld binnen de RIAGG's bestaat voor geloof en geestelijk welzijn (Vellenga 1992).

In het proefschrift van C.N. de Groot (1995) wordt de vraag gesteld of psychotherapie religieuze trekken heeft. Regelmatig is psychotherapie door voor-en tegenstanders 'heilsleer' genoemd, en De Groot vraagt zich af waar dat op gebaseerd is. Om tot een antwoord te komen gaat De Groot in op enkele denkers over het onderwerp, om daarna het vakblad *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid (MGV)* te analyseren. De Groot komt tot vier belangrijke elementen in de vergelijking: Psychotherapeutische opvattingen zijn geloofsvoorstellingen met een ten diepste religieuze lading (heilsleer); de psychotherapeutische praktijk vertoont overeenkomsten met de pastorale praktijk; onder psychotherapeuten zijn dezelfde mechanismen te vinden als in de kerk (dogmatisme, orthodoxie, canonieke teksten - alles op sociologisch niveau beschreven!); de verhouding tussen psychotherapeuten en kerkelijk pastoraat.

In de geschiedenis van de Nederlandse psychotherapie (zoals gereconstrueerd via het MGV) ziet De Groot een groeifase net na WO II, een gevestigde periode van 1955 tot 1969, turbulente discussies van 1970 tot 1982, en daarna een periode van herstel. Op de vier genoemde punten is het *Maandblad* in beweging, waarbij met name de aandacht voor religieuze cliënten in de laatste periode toenam, en ook (zij het mondjesmaat) enige waarde wordt toegekend aan het kerkelijke pastoraat. Het blijkt zelfs dat de kerk een belangrijke rol heeft gespeeld in de opkomst van de psychotherapie. De Groot concludeert dat er soms inderdaad sprake is van heilspretenties onder psychotherapeuten, en dat er duidelijke overeenkomsten en verschillen zijn tussen pastoraat en psychotherapie. Veel van de verwarring en strijd zou te maken kunnen hebben met het feit dat zowel de hulpverlener als de pastor bezig is zijn gebied af te bakenen en zijn eigen vak veilig te stellen.

In de Amerikaanse literatuur is veel meer aandacht voor een positieve integratie van geloof en psychologie. In het evangelische *Journal for Psychology and Theology* is integratie een telkens terugkerend thema. Centrale elementen in een evangelische benadering van integratie zijn in de eerste plaats dat alle waarheid van God komt. Daarom kan ook gebruik worden gemaakt van wetenschappelijke en therapeutische methoden, waarbij in principe geen enkele methode bij voorbaat wordt afgewezen. Er is aandacht voor psychische stoornissen die niet onmiddellijk als zonde of demonie worden geïnterpreteerd, en op dat punt is dan ook een psychologische verbreding te zien van een fundamentalistische visie als bij Adams. Wel blijft de Amerikaanse evangelische interpretatie in de fundamentalistische hoek als ze kenmerk noemt het

uitgangspunt dat homoseksualiteit geen gezond normaal gedrag is (Foster & Bolsinger 1990).

Concluderend kunnen we stellen dat we in een fase zijn aangeland waar de verhouding tussen psychologie en pastoraat niet meer bepaald wordt door afstand en afwijzing alleen. We hoeven misschien niet meer te ruziën om de linzensoep. De tijd is rijp om de overeenkomsten en de verschillen serieus te nemen op een manier die recht doet aan de eigen deskundigheid van zowel psycholoog als pastor. We kunnen gaan inzien dat pastor en psycholoog met een eigensoortige lepel in dezelfde linzensoep roeren. Daarbij is nog wel aan de orde wat dan het verschil is tussen de lepels, en wat er nu eigenlijk in de linzensoep zit. Anders gezegd: hoe zien pastoraat en psychologie de hulpverlening die ze te bieden hebben? Ik kies daarbij voor mijn bijdrage als accent het eigene van pastoraat, omdat ik ervan uitga dat onder psychologen het eigene van psychologie en psychotherapie voldoende bekend en erkend is.

3 HET EIGENE VAN PASTORAAT

In een groot aantal ontmoetingen van een arts, een pastor, een psycholoog, een maatschappelijk werker, of welke hulpverlener ook is het eigen specialisme van ondergeschikt belang. Allemaal hebben ze te maken met die ene mens, die hulp zoekt. Het algemene in veel van deze contacten is het gesprek, en op dat punt zijn dan ook vooral overeenkomsten te zien. Dat wil niet zeggen dat het helemaal niet uitmaakt wie de hulpverlener is. In de praktijk kiezen mensen voor een bepaalde hulpverlener, omdat ze in dat kader of met die persoon verder willen. Dat kan te maken hebben met puur persoonlijke elementen als de keuze voor een bestaande relatie (of juist de keuze voor een vreemde), ervaringen met bepaalde soorten hulpverleners enzovoorts. Het kan ook te maken hebben met de specifieke invalshoek en deskundigheid van de hulpverlener die uit het brede spectrum gekozen wordt.

Om het eigene van pastoraat op het spoor te komen kijk ik dan ook niet alleen naar formele pastorale contacten, maar meer naar pastorale elementen, die dus ook in een gesprek met een huisarts of psycholoog aan de orde kunnen zijn. Soms treedt een pastor op als psycholoog, soms ook omgekeerd. Anders gezegd: ik kies er voor niet primair de beroepsgroepen te vergelijken (in tegenstelling tot Mooren 1989), maar de specifieke interacties die meer pastoraal of meer psychotherapeutisch van aard zijn. Verwacht mag worden dat een pastor meer gesprekken aan gaat die specifiek pastoraal zijn en de psychosociaal hulpverlener meer gesprekken die therapeutisch zijn. Toch lijkt het mij zinvoller het pastorale en therapeutische perspectief te onderscheiden op het niveau van de interactie. Daarmee wordt meer ruimte gegeven aan de beoefenaren van beide beroepen om ook grensoverschrijdend actief te zijn met het oog op de mens die zij begeleiden. De psychotherapeut die (in mijn omschrijvingen) vooral pastoraal bezig is, of de pastor die vooral psychotherapeutisch werkt, hoeft dat niet expliciet te legitimeren. Wel zal op een bepaald moment de vraag moeten worden gesteld of hij of zij niet meer op zijn / haar plaats zou zijn in het andere beroepsperspectief.

Hoe dan ook, specialisatie betekent geen scherpe boedelscheiding, maar een eigen accent. Dat eigen accent van pastoraat kan op verschillende punten liggen: inhoud, context, perspectief en methode. Wanneer ik in mijn verdere beschrijving spreek over de pastor en de psycholoog / psychotherapeut, dan doel ik op de functie die iemand

formeel bekleedt; meestal zal ik echter spreken over de rol en het perspectief waarin iemand in een specifieke interactie opereert.

3.1 INHOUD

Het eerste veld waar het eigene van pastoraat aan de orde zou kunnen komen is de inhoud. In de eerste plaats heeft dat met een beperking te maken: er zijn bepaalde onderwerpen die bij uitstek thuis horen bij de pastorale rol. Dat zijn de vragen die bij uitstek geloofsvragen zijn en de vragen die een theologische deskundigheid vereisen. Onder geloofsvragen bij uitstek reken ik zaken als geloofstwijfel, lijden en voorzienigheid, zonde en vergeving en de plaats die je mag hebben in de gemeente. Dat raakt natuurlijk aan psychologische aspecten als onzekerheid, crisisverwerking en sociale integratie, maar de concrete invulling vraagt meer om een pastorale benadering. Bij de theologische deskundigheid kan het gaan om vragen rond het gezag van de Schrift in het leven, ethische keuzes die gemaakt moeten worden en de visie op dood en hiernamaals. Ook hier hebben we te maken met een psychologische dimensie, maar de raakvlakken zijn minder sterk. Het verschil tussen geloofsvragen en theologische vragen heeft te maken met twee verschillende rollen die in de rol van pastor verenigd zijn. Het scherpst zichtbaar is dat bij de predikant: De pastor is dan aan de ene kant de ambtsdrager, die een symbolische rol en geestelijke roeping heeft onder de mensen. Aan de andere kant is de pastor de theoloog, die meer dan anderen een specifieke deskundigheid heeft in theologische vraagstukken. Het gaat hier om de dubbelfunctie van ambt en professie, van roeping en beroep, van profeet en schriftgeleerde. Deze dubbelrol geldt *mutatis mutandis* ook voor anderen (bijvoorbeeld psychosociale hulpverleners) in pastorale interactie. Voor ambt moet dan gelezen worden het priesterschap aller gelovigen (De Ruijter 1996), bij deskundigheid kan ook gedacht worden aan de vakkennis van de therapeut (pneumatologisch geduid door bijvoorbeeld Rebel 1996), zeker wanneer hij of zij geen vreemde is in theologisch Jeruzalem.

Naast die beperking, dat bepaalde zaken bij uitstek bij de pastorale rol thuis horen, is er ook sprake van een verbreding, in elk geval in vergelijking met de psychosociale rol. Mooren (1989) spreekt hier van de partiële gerichtheid van de psychologie tegenover een universele gerichtheid van het pastoraat. In die vergelijking is de pastor veel meer de eerste-lijn-werker, die het hele arsenaal aan menselijke problemen op zijn of haar bord kan krijgen. Heitink (1996) omschrijft dat zo: 'Een pastoraal gesprek is dus niet over gelovige dingen praten, maar gelovig over *alle* dingen kunnen praten.' Net als een huisarts wordt een pastor te hulp geroepen bij huwelijksproblemen, crisisverwerking, identiteitsvragen, verslaving, enzovoorts, enzovoorts. In voorkomende gevallen zoekt hij met de betrokkene naar de beste manier om iemand te begeleiden of te verwijzen naar een op dat specifieke terrein deskundige hulpverlener, waarbij onder andere de psycholoog aan bod kan komen.

Deze twee kanten laten zien dat de pastorale rol een generalistische attitude en kennis vraagt op het terrein van de hulpverlening en een specialistische op het terrein van pastoraat. Wie zich profileert als pastor moet weten welke specialismen er geboden kunnen worden in de brede wereld van de hulpverlening, en moet goed thuis zijn in de eigen deskundigheid: die van geloof en theologie. Daarmee is dus niet gezegd dat een arts, psycholoog of noem eens wat, kraamverzorgster, geen pastorale taak zou kunnen hebben. Ook zij dienen generalistische kennis te hebben van de menselijke zingeving, levensbeschouwing en geloof, en ook zij dienen in voorkomende gevallen

in staat te zijn door te verwijzen naar de pastoraal deskundige. Wanneer ze de specifiekere pastorale begeleiding in eigen hand houden, stappen ze in de pastorale rol. Daar kan vanuit de therapeutische relatie aanleiding voor zijn, maar duidelijkheid van de therapeut tegenover zichzelf en de cliënt is dan wel nodig. Omgekeerd geldt dat er voor de pastor - zeker voor de pastor met adequate scholing - aanleiding kan zijn een meer therapeutische rol op zich te nemen rond bepaalde vragen. (Zeker in de praktijk blijkt een verwijzing niet altijd te lukken en kan de predikant gedwongen zijn de begeleiding zelf aan te vangen). Ook hier is helderheid over de gekozen rol noodzakelijk. Zoals gezegd blijft er daarbij sprake van een bepaalde overlapping. Niet voor niets heeft de huidige psychologie in toenemende mate aandacht voor vragen rond zingeving, normen, waarden en dergelijke, evenals het pastoraat meer oog voor en kennis van psychologie heeft. Dat kan bijdragen aan een zorgvuldiger samenwerking tussen de verschillende disciplines.

3.2 CONTEXT

Eet tweede veld waar het eigene van pastoraat aan de orde komt is de context. Wat daar verder ook over gezegd kan worden, het pastoraat speelt zich meer af in de context van de geloofsgemeenschap dan de psychotherapie. Dat geldt ook bij categoriaal pastoraat zoals dat in ziekenhuizen en gevangenissen wordt aangeboden. Daar is de band met de kerk wel wat losser, maar niet afwezig. De pastorale rol heeft ook in therapeutisch opzicht extra mogelijkheden, omdat er een directe verbinding ligt met het totaal van activiteiten in de gemeente, waarbij de zondagse erediensten, kringen en groepen, en het inschakelen van andere gemeenteleden in bijvoorbeeld een bezoeksrooster of een lotgenotengroep direct de kring breder maken dan het één op één gesprek tussen pastor en gesprekspartner. Voor de psychosociale rol is dit niet onmogelijk, maar toch minder makkelijk te realiseren.

Dit versterkt de positie van de pastor als eerste-lijn-werker. In tegenstelling tot vrijwel elke andere hulpverlener heeft de pastor de vanzelfsprekende mogelijkheid om mensen aan te spreken. Dat doet hij in preken, of door op eigen initiatief mensen op te zoeken waar hij vermoedt dat er iets aan de hand is. Net als andere hulpverleners is hij afhankelijk van de wens en instemming van de betrokkene voordat hij hulp kan bieden, maar hij kan in elk geval veel meer stimuleren, oproepen en voorbereiden tot die hulpvraag. Naast het therapeutische aspect van de context biedt dan ook de preventieve mogelijkheid die het pastoraat kent een ijzersterk argument in het gesprek rond de linzensoep.

Net als bij het veld van de inhoud kan de context een reden zijn om contact te zoeken met een pastor; het kan ook een reden zijn om juist een andere hulpverlener te benaderen. Het kan immers makkelijk zo ervaren worden dat bepaalde zaken juist niet in deze context besproken worden. Na een misschien intensieve begeleiding moet je ook weer in diezelfde context verder, terwijl je na een therapeutische relatie je hulpverlener definitief vaarwel kunt wensen. Bovendien kan het zijn dat de rol die iemand in de gemeente heeft zich niet verdraagt of lijkt te verdragen met de rol van hulpvrager. Wat dat betreft kan de context zowel een extra mogelijkheid als een extra belemmering bieden. Ook om deze redenen is een strikte boedelscheiding af te wijzen; het heil van de hulpvrager lijkt meer gediend met het openhouden van de mogelijkheid ook buiten de pastorale context een pastorale relatie aan te kunnen bieden, bijvoorbeeld binnen de psychosociale hulpverlening.

3.3 PERSPECTIEF

Het derde veld waar het eigene van pastoraat aan de orde komt is het perspectief. Dit raakt aan de centrale onderscheiding van Mooren (1989) op het punt van het referentiekader. Op het moment dat iemand kiest voor pastorale begeleiding, dan is dat in veel gevallen ook een keuze om de zaken waar het over gaat in het perspectief van het geloof te bespreken. Heitinks formulering 'gelovig over *alle* dingen kunnen spreken. Hier hebben we opnieuw te maken met de rol die de pastor als ambtsdrager (al dan niet officieel) heeft. Meer dan anderen is de pastor voor het gevoel van veel mensen de vertegenwoordiger van de Here God, van het evangelie en van de kerk. Dat perspectief klinkt in het pastoraat voortdurend mee, ook als er niet expliciet naar verwezen wordt.

Dit perspectief komt ter sprake als het gaat om de visie op de mens en op het menselijk bestaan. Dat zal een enkele keer expliciet aan de orde zijn, maar impliciet speelt het een fundamentele rol als het gaat om het doel van de begeleiding. De vraag moet dan ook aan de orde komen wat uiteindelijk het doel is van de hulpverlening en van het pastoraat. Op dit punt raken we aan de eerder genoemde discussie over de vraag of psychotherapie trekken heeft van een heilsleer. De Amerikaanse pastoraal-theoloog Don Browning (1987) is in een indringend boek in discussie gegaan met een aantal psychologische visies. Hij concludeert dat het niet mogelijk is neutraal psychologie te beoefenen, omdat je altijd te maken hebt met normatieve metaforen en impliciete verplichtingen. Of het nu gaat om de freudiaanse metafoor van de stoommachine, de humanistische metafoor van groei en harmonie, de behavioristische metafoor van het leren of de narratieve metafoor van lezen en schrijven, iedere keer is er sprake van een perspectief waardoor je bepaalde zaken scherp in het oog krijgt en andere niet meer ziet. Telkens ook is er een bepaald doel dat scherp naar voren komt, en dat in conflict kan zijn met doelstellingen die bij een ander perspectief horen (vgl Vroon & Draaisma 1985).

Nu is er in het pastoraat sprake van een even grote verscheidenheid aan perspectieven, mensvisies en doelstellingen. Hooguit kan gezegd worden dat het doel is een leven in overeenstemming met Gods wil, maar dat zal ook voor het pastoraat nader toegespitst moeten worden. Voor dit moment lijkt me dat minder zinvol, al was het maar omdat het dan gaat om niet meer dan een mening van een theoloog. Beslissend is wel dat in het perspectief van de pastorale rol onmiddellijk aan de orde is dat God iets te maken heeft met ons leven. In het pastoraat is van meet af aan, impliciet of expliciet, aanvaard of afgewezen, het transcendente deel van het verhaal.

3.4 METHODE

Het vierde veld waar het eigene van pastoraat aan de orde komt is de methode. Ook hier is sprake van een grote overlap met andere vormen van hulpverlening, maar er zijn ook eigen elementen. In principe geldt dat de methode van hulpverleners van allerlei aard vooral ligt in het gesprek. Dat kan een verschillende structuur hebben, van de diagnostische anamnese bij de arts tot de vrije associatie bij de psychoanalist, maar de overeenkomst wordt gevormd door het helpende gesprek. Dat geldt ook voor het pastoraat. Daarnaast heeft elke hulpverlener eigen toevoegingen aan de methode. Dat kan voor een medicus het inzetten van medicijnen zijn, voor psychologen en anderen het groepsgebrek, het opgeven van huiswerk enzovoorts, en voor de pastor het samen lezen in de Bijbel en het gebed. Deze extra elementen zijn niet bepalend voor

de vraag of er sprake is van een pastoraal gesprek of niet, maar ze bepalen wel in veel gevallen de pastorale herkenbaarheid voor de gesprekspartner.

Naast de extra elementen is het noodzakelijk dat het pastoraat ook verder steeds meer een eigen methode en deskundigheid gaat ontwikkelen. De claim, dat we als pastores een eigen bijdrage te leveren hebben aan de hulp voor mensen in nood, dat onze lepel in de linzensoep iets bijdraagt aan het bestek dat er al is, die claim vraagt om een nadere uitwerking van de deskundigheid van de pastor. In de afgelopen decennia is die deskundigheid vooral gezocht in de eigen theologische inhoud en de roeping van Godswege, of ze is ingevuld met vooral psychologische termen en technieken. In dat opzicht heeft het hedendaagse pastoraat ook veel aan de psychologie te danken.

Toch moeten we volgens mij een andere kant op. De als theoloog opgeleide pastor zal nooit meer worden dan een amateur-psycholoog, en verliest daarmee zijn professionele bestaansrecht. Het wordt tijd dat we voor het pastoraat een theologische methode uitwerken. In dit kader kan ik dat niet al te uitgebreid doen. Het zal moeten blijven bij een eerste aanzet, uitgaande van de specifieke roeping en deskundigheid van de pastor. Het gaat er me niet om een methode te beschrijven die voor andere hulpverleners ontoegankelijk is, maar om het accentueren van een primaire invalshoek voor het pastoraat. Ik zoek een methode die naar vorm en inhoud vooral een theologische methode is.

4 PASTORAAT EN GELIJKENIS

Ik kies mijn uitgangspunt voor een narratief-theologische methode bij de gelijkenis (vgl Veltkamp 1988). Na een globale beschrijving zal ik die aan de hand van een casus toelichten. De structuur van de gelijkenis zoals ik die zie houdt in dat ingezet wordt bij het alledaagse. Het begint met een gewone vertelling over gewone mensen, om op die manier bij de toehoorders herkenning te bewerkstelligen. Op bepaalde punten in het verhaal worden dan vervreemdende elementen aangebracht. Dat is kenmerkend voor ieder goed verhaal. Er moet sprake zijn van spanning (suspense), die wordt opgeroepen door vervreemdende onderdelen, waardoor je als hoorder of lezer open gaat staan voor een wending, een onverwachte afloop. In de gelijkenissen is het onverwachte, het vervreemdende de weg waarlangs openheid wordt gecreëerd voor de andere werkelijkheid die Jezus aan de orde wil stellen. Die andere werkelijkheid wordt aangeduid met 'het Koninkrijk Gods'. Daar gaat het telkens om. Dat Koninkrijk van God is van een zo andere orde, dat het niet langs de weg van gewone taal kan worden aangeduid, maar in zijn vreemdheid alleen herkenbaar kan worden als het bekende vervreemd wordt. Die ontmoeting met het vreemde Koninkrijk leidt dan tenslotte tot de oproep aan de toehoorders om kleur te bekennen, positie te kiezen, en zo het eigen leven te laten veranderen

In de gelijkenis zijn dus vier stappen te onderscheiden: herkenning van het alledaagse, vervreemding, ontsluiting of openbaring en antwoord. Deze structuur van de gelijkenis is te herkennen in de pastorale ontmoeting. Het begint met een verhaal, of een aantal verhalen, waarin de gesprekspartners elkaar vertellen wat hen bezig houdt, wat ze meegemaakt hebben, enzovoorts. Het alledaagse vormt zo de basis voor het gesprek. In het alledaagse staat de herkenning voorop. Echter, ze vertellen elkaar niet zomaar iets. Ze vertellen elkaar vooral die verhalen die de moeite van het vertellen

waard zijn, dat wil zeggen: waarin op een of andere wijze iets onverwachts gebeurt. De dagelijkse fietstocht van huis naar werk is geen vertelstof, maar als de fietser onderweg een ongeluk ziet gebeuren ontstaat er een verhaal. Hier hebben we te maken met de vervreemdende elementen, waardoor het alledaagse wordt opengeboken voor de vreemdheid.

De vervreemding vindt vooral plaats bij ervaringen die -positief of negatief- de grenzen van het alledaagse overschrijden. Geboorte en dood, vreugde en verdriet zijn bij uitstek de aanleiding voor de vervreemding in het verhaal. Het zijn daarmee momenten waarin het alledaagse raakt aan de transcendentie, dat wil zeggen dat mensen op die momenten open staan voor wat hun bestaan overstijgt. In het kader van het geloof kan dit ons-bestaan-overstijgende benoemd worden als het Koninkrijk van God, de geestelijke wereld (goed en kwaad), of als een ontmoeting met God. Dat betekent dat hier ook de openheid ontstaat voor een ontmoeting met het evangelie, dat ontsloten kan worden, en waarin openbaring herkend kan worden. Dat leidt dan vervolgens tot de vraag hoe we in ons (alledaagse) bestaan antwoord zullen geven op wat ons van God uit tegemoet komt. Zo beweegt het pastoraat zich tussen de werkelijkheid en het Woord, tussen mens en God, tussen aarde en hemel.

4.1 CASUS

Een echtpaar van rond de dertig, tweeverdieners met een royaal inkomen, heeft net een eerste kind gekregen. Ze zijn er diep van onder de indruk. Als hij de predikant belt om een afspraak te maken voor een gesprek om het kind te laten dopen, zegt hij: 'Weet je dat ik helemaal geen zin meer heb om naar mijn werk te gaan? Ik wil thuis zijn, haar in bad doen, wandelen.' Tijdens het gesprek, dat na enkele dagen volgt, wordt hier verder op ingegaan. De verwondering van de ouders wordt geëxploreerd, en er wordt gezocht naar een religieuze duiding. Daarbij zoekt de pastor een invulling die recht doet aan de verwondering, maar ook ruimte laat voor de waarde van het gewone leven, waarin de man weer dagelijks naar zijn werk gaat, en ze toch meer dan vroeger bezig zijn met geloof en zingeving.

Het gesprek is herkenbaar pastoraal van aard. Niet primair omdat het een gesprek met de predikant is, maar omdat de inhoud (de aanleiding tot het gesprek, namelijk de doop), de context (de gemeente en het verzoek het kind daar te dopen), het perspectief (de religieuze verwondering) en de methode (bijbellezing, gebed, het doopritueel) aansluiten bij de pastorale rol.

Vanuit het model van de gelijkenis zijn in deze casus ook de vier dimensies te herkennen. In de eerste plaats is er het alledaagse leven, dat het uitgangspunt vormt. In het alledaagse leven, dat voor deze mensen gekenmerkt wordt door carrière maken, ontstaat een breuklijn. Die breuklijn, de vervreemding, zet alles op z'n kop. Wat voorheen betekenisvol was, heeft nu zijn zin verloren. Het is die vervreemding, die tot verwondering leidt, en via een religieuze duiding als een moment van openbaring wordt ervaren. Het antwoord op die ontsluiting is dat ze hun leven anders gaan invullen.

Wat in deze casus kan worden zichtbaar gemaakt, geldt mijns inziens dus breder voor pastorale gesprekken. Het verhaal van crisismomenten en crisispastoraat kan door de lezer makkelijk worden gereconstrueerd in dit kader. Ook pastorale gesprekken in een psychotherapeutische setting kunnen waarschijnlijk worden herkend langs de thema's herkenning, vervreemding, ontsluiting, antwoord. Van belang is dat deze benadering

zowel inhoudelijk als methodisch breed geformuleerd is. Het gaat niet alleen om de hoogte- en dieptepunten van het leven, maar ook om het alledaagse, waarin bij ieder mens de breuklijnen ternauwernood onder de oppervlakte blijven. En ook die breuklijnen moeten niet alleen negatief verstaan worden.

Wat de pastorale benadering betreft kan het model van de gelijkenis ook de breedte zichtbaar maken. Er zijn pastoraal-theologische benaderingen die volledig inzetten bij een verkondigingsmodel (bijvoorbeeld in de lijn van Thurneysen). Daarmee wordt het accent gelegd op ontsluiting en antwoord. Er zijn ook benaderingen die inzetten bij de mens zelf en diens inherente groeikracht (bijvoorbeeld in de lijn van Clinebell). Daarmee wordt het accent gelegd op herkenning en antwoord. De waarde van het model van de gelijkenis is dat die verschillende benaderingen als elementen, dimensies, of fasen van de pastorale attitude en interactie kunnen worden gezien. Elke benadering heeft zijn goed recht, wanneer die wordt ingezet in dat deel van de pastorale interactie waar dat aan de orde is.

4.2 METHODE

De methode die nu op grond van dit uitgangspunt uitgewerkt moet worden is een exegetische methode. De vraag is niet welk bijbelgedeelte je moet lezen in een bepaalde situatie. De vraag is veel fundamenteeler: Hoe lees je het verhaal van een mens in het licht van het verhaal van God en andersom. Voor een deel van deze methode kunnen we dan aansluiten bij de narratieve psychologie en bij linguïstische benaderingen als discourse analyse. Voor een ander deel hebben we te rekenen met systematische theologische vakken.

De invulling en thematisering van deze wederzijdse leesmethode moet ook primair met theologische termen gebeuren. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om vragen waar in de alledaagsheid van het leven sporen van Gods aanwezigheid gevonden worden. We hebben dan te maken met het gegeven dat de werkelijkheid een geschapen werkelijkheid is. Of anders gezegd: waar in deze werkelijkheid een verwijzing wordt gevonden dat de werkelijkheid anders zou kunnen zijn (Luther 1992). Het gaat om vragen waar in de vervreemding een openbaring gevonden wordt. Dan gaat het om de fundamentele gebrokenheid van het bestaan en om Gods reddend en oordelend ingrijpen. Of: waar de fragmenten van het leven verwijzen over zichzelf heen (transcenderend) in verdriet, hoop en liefde. Het gaat om vragen naar het uiteindelijke perspectief van de toekomst en de hoop. En overkoepelend gaat het om de wezenlijke boodschap van Gods genade, zijn onvoorwaardelijke liefde voor mensen.

Zo komen we tot een meer theologische diagnose van de situatie waarin iemand zich bevindt. Dat is meer dan een ander etiket, het is een andere blikrichting. De pastor is niet primair geïnteresseerd in psychologische labels. De pastor is in de eerste plaats gericht op de mens in zijn verhouding tot God en de naaste, tot zichzelf en tot de geschapen werkelijkheid, en dat alles ingekleurd vanuit een theologisch verstaanskader. De pastor let op zaken als openheid voor het heilige, afhankelijkheid en voorzienigheid, genade en ontvankelijkheid, geloof en toewijding, bekering en dankbaarheid, gemeenschap en verantwoordelijkheid, roeping en gehoorzaamheid (Pruyser 1978). Of: betekenis, roeping, ervaring, moed, praktijk, gemeenschap, leiding (Fitchett 1993).

Voor het pastoraat is daarbij het woord diagnose uiteindelijk minder zinvol, het gaat om een wegen en verstaan van de ander (en zichzelf) in zijn of haar positie in het

leven en tegenover God. Binnen een pastorale interactie is daarbij meer ruimte voor wederzijdsheid en gelijkheid (De Ruijter 1996). Voor mij ligt het uitgangspunt van pastoraat niet in het ambt (al werkt dat structurerend en ondersteunend), noch in de professionaliteit (al kan dat helpen brokken te voorkomen), maar in de bereidheid naast de ander te staan. Dit 'naast' de ander is noch in termen van het ambt (meer 'tegenover') noch in termen van professionaliteit (meer 'boven') onder te brengen. Ambt en professie kunnen in het pastoraat dienstbaar gemaakt worden aan het naaste zijn.

5 DE WERKELIJKHEID VAN GODS AANWEZIGHEID

Zoals beloofd nog een enkele opmerking over de plaats die God heeft in zowel pastoraat als psychologie. Ook dat heeft te maken met de inhoud van de linzensoep waar we in aan het roeren zijn. Ik heb - mede omwille van het gesprek tussen pastoraat en psychologie - in het voorgaande een enigszins neutraal standpunt ingenomen met betrekking tot de vraag of God nu wel of niet concreet aanwezig is. Die vraag is in objectieve zin natuurlijk nooit te beantwoorden. Ze kan alleen worden beantwoord vanuit het geloof. Dat geloof kan bij psychologen net zo aanwezig zijn als bij pastores, en de duiding en interpretatie van Gods aanwezigheid is dan ook geen direct onderscheid tussen de twee. Wellicht zal de gemiddelde pastor zich meer bewust zijn van Gods aanwezigheid dan de gemiddelde psycholoog, maar ik zou geen moment de suggestie willen wekken dat God meer ingrijpt in een pastoraal gesprek dan in een psychotherapeutisch gesprek.

Ik zeg dat maar nadrukkelijk, omdat in bepaalde kringen die indruk wel gewekt wordt. Misschien wordt het niet met zoveel woorden gezegd, maar in sommige getuigenisliteratuur wordt verteld van een jarenlange zoektocht langs alle soorten hulpverleners. Niemand kon helpen, totdat eindelijk in een pastorale begeleiding alles aan de Heer werd gegeven. De boodschap is dan duidelijk: psychologen schieten tekort, maar Jezus helpt. Zo'n benadering roept bij mij een heleboel theologische en psychologische argwaan op. Wat gebeurt er nu precies in een dergelijke ervaring? Het lijkt mij toe dat de methode van de betrokken pastor niet zoveel anders hoeft te zijn dan van de hulpverleners waar de zoeker al eerder het heil zocht. Wat er anders is, dat is de interpretatie van de ontmoeting als een ontmoeting met God. Die interpretatie had ook al gegeven kunnen worden bij andere hulpverleners. Dat maakt me wat terughoudend om een dergelijke ervaring zonder meer als direct ingrijpen van God te bestempelen.

Wanneer er in het pastoraat gesproken wordt van innerlijke genezing en van de kracht van het gebed, dan moet dat volgens mij op twee niveaus en met twee perspectieven worden beoordeeld. In de eerste plaats is er de vraag wat er psychologisch gezien gebeurt. Ik kom dan tot een voorlopige conclusie dat (hoe amateuristisch ook) bij gebedspastoraat en innerlijke genezing op psychotherapeutische wijze de ervaringen van het leven en de moeiten die daarin ervaren worden in een nieuw licht en perspectief worden gezet (vgl. Sonnenschein 1996). Daardoor kan iemand misschien beter omgaan met de pijn en de spanningen van het leven. Als dat op een gebrekkige manier gebeurt, en ik vrees dat dat vaak het geval is, dan bestaat het grote gevaar dat de problemen in ergere mate terugkomen, vergezeld van een ernstige geestelijke teleurstelling.

In de tweede plaats is er de vraag wat er theologisch gezien gebeurt. Daar heb ik ook wel de nodige argwaan, omdat we God niet te snel voor ons karretje moeten spannen. De werkelijkheid waarin wij leven is een gebroken werkelijkheid, waarin God principieel verborgen is. Dat wil niet zeggen dat Hij afwezig is, maar Hij is niet zomaar voorhanden. Technieken die te makkelijk God erbij halen maken zich schuldig aan manipulatie van God. Ik moet dan denken aan de geschiedenis van Uzza en de ark (2 Samuel 6). Toen de ark naar Jeruzalem moest worden teruggebracht, werd dat (tegen Gods geboden in) op een houten kar gedaan. Op een bepaald moment begon de ark te glijden, en Uzza hield hem gauw tegen. Zodra hij de ark aanraakt wordt hij met de dood gestraft. Daarin ligt een geweldige waarschuwing om niet te manipuleren (letterlijk: met de hand) met het heilige.

Dat wil niet zeggen dat God niet aanwezig is, of niet heilzaam kan ingrijpen in mensenlevens. Het gebeurt. Telkens weer en op allerlei plaatsen. Het gebeurt in pastorale en psychotherapeutische ontmoetingen. De gelovige weet dat, en zal gelovig open staan voor tekenen dat God direct of indirect met mensen bezig is. Dat is een belijdenis, geen objectieve constatering. In een geloofssetting mag dat dan ook expliciet gemaakt worden, maar opnieuw als duiding, als interpretatie. Zo werkt de Geest van God door allerlei mensen en methoden heen, en het is aan ons, gelovigen, om die Geest te leren herkennen.

6 CONCLUSIE

Wat zit er in de linzensoep? Ten diepste een geheim, een mysterie, een raadsel. Het mysterie van de mens, dat noch door psychologen, noch door theologen doorgrond zal worden. Het mysterie van God, waar we nooit de beschikking over hebben. Het mysterie van de ontmoeting van die twee, waar wij geen fool-proof methode voor kunnen ontwikkelen. Daarom heeft het ook niet zo heel veel zin om over het eerstgeboorterecht te blijven twisten. Er is genoeg linzensoep voor iedereen. Er is genoeg hulpvraag om te voorkomen dat iemand werkeloos moet toezien. En meer dan dat: als mensen er behoefte aan hebben hun situatie nu eens in een pastoraal perspectief en dan weer in een psychotherapeutisch discours te plaatsen, wat is daar mis mee? misschien is de tijd gekomen om elkaar als roerders in de soep te erkennen, van elkaar te leren, en elkaar te ondersteunen. Met elk een eigen benadering, met overeenkomsten en verschillen, en met het besef dat het niet meer gaat om het eerstgeboorterecht van wie dan ook, maar om dienst aan de Eniggeborene die recht maakt.

LITERATUUR

- Adams, J.E. (1982) *bijbels pastoraat*, Den Haag: Voorhoeve
- Bakker, C. & Ganzevoort, R.R. (1994) Sociale Wetenschappen binnen de theologie als brugverschijnsel. In: C. Bakker & R.R. Ganzevoort (red.) *Omggaan met de ander. Afscheidscolleges van Jan Visser en Piet Steegman* (pp. 9-20). Utrecht: Faculteit der Godgeleerdheid (Utrechtse Theologische Reeks 24)
- Barrett, W.C. & De Vriese, J.O.C. (1986) *Helpen met de Bijbel*, Hoornaar: Gideon

- Browning, D.S. (1987) *Religious thought and the modern psychologies*, Philadelphia: Fortress Press
- Lindijer, C.H. (1984) *Pastor en therapeut*, Den Haag: Boekencentrum
- Foster, J.D. & Bolsinger, S.A. (1990) Prominent themes in evangelical integration literature, *Journal of Psychology and Theology* 18 (1), 3-12
- Ganzevoort, R.R. (1994) *Een cruciaal moment, functie en verandering van geloof in een crisis*, Zoetermeer: Boekencentrum
- De Groot, C.N. (1995) *Naar een nieuwe clerus, psychotherapie en religie in het Maandblad voor Geestelijke Volksgezondheid*, Kampen: Kok
- Pruyser, P.W. (1978) *De pastor als diagnosticus*, Haarlem: De Toorts
- Sonnenschein, B.H.M.J. (1996) Psychotherapeutische aspecten in charismatische zielszorg. *Psyche en geloof* 7(4) 184-196
- Vellenga, S.J. (1992) *Zin, ziel, zorg*, Kampen: Kok
- Veltkamp, H.J. (1988) *Pastoraat als gelijkenis*. Kampen: Kok
- Vroon, P. & Draaisma, D. (1985) *De mens als metafoor. Over vergelijkingen van mens en machine in filosofie en psychologie*. Baarn: Ambo